

26

EMPORION



Testa d'Afrodita



MUSEU D'ARQUEOLOGIA DE BARCELONA

7

EMPORION



Testa d'Afrodita



116

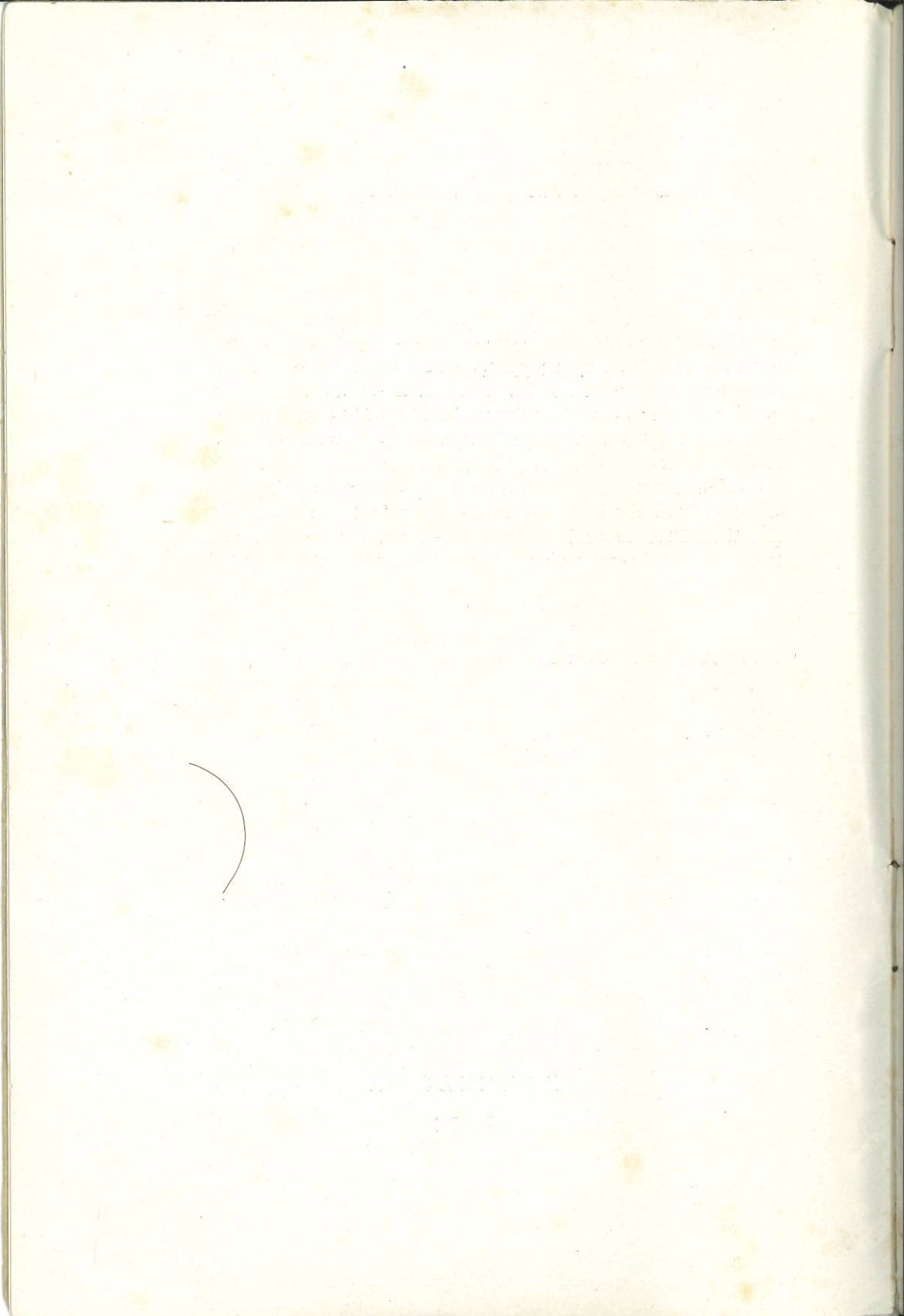
MUSEU D'ARQUEOLOGIA DE BARCELONA

P. BOSCH GIMPERA
J. DE C. SERRA - RÀFOLS
ALBERT DEL CASTILLO

EMPORION

BARCELONA

1934





Sant Martí d'Empúries vist des de la Neàpolis



Situació i topografia. — Les ruïnes de l'antiga Emporion es troben situades en la part S. del golf de Roses, en una de les zones més belles de la costa catalana. La massa principal de les ruïnes queda entre el poblet de St. Martí d'Empúries que, com després veurem, ocupa el lloc del més antic nucli de la colònia grega, i el pintoresc poble de L'Escala.

Les ruïnes d'Emporion es pot dir que han estat conegudes en tots els temps, i els noms d'alguns llocs propers conservats fins a l'actualitat (l'esmentat de St. Martí d'Empúries, Castelló d'Empúries, etc.) permetien una fàcil identificació. En plans antics, com el de Jaubert de Passa (1823), la situació d'Emporion quedava assenyalada poc més o menys tal com s'ha pogut precisar que era en realitat. Però la ciutat era totalment invisible; les sorres marines portades pel vent N. (la tramuntana), havien cobert totalment amb el seu mantell fins els indrets més sobresortints de l'antiga ciutat. Tan sols el gran escampall de ceràmica molt frag-

mentada, que cobria el sòl, alguns punts en descobert de les construccions més altes, la disposició de les plantes que s'hi criaven, que eren migrades en els llocs on les parets eren molt superficials, demostraven clarament l'existència d'un important nucli de població allí sepultat. En 1908 es començaren les excavacions sistemàtiques no finides encara, que van revelant tota l'estructura de l'antiga ciutat i de les que ha curat la Junta de Museus de Barcelona, substituïda en 1932 pel Patronat del Museu d'Arqueologia, en crear-se aquest. Els cabals esmerçats en les excavacions procedeixen de l'antiga Diputació Provincial de Barcelona i de la Mancomunitat de Catalunya, i a partir de 1932, de la Generalitat, del Comitè d'Amics d'Empúries i dels Amics de l'Art Vell. L'alta direcció de les excavacions la portaren J. Puig i Cadafalch i M. Cazorro en el període de la Junta de Museus, i en la represa de les excavacions en 1932 P. Bosch Gimpera. La direcció immediata dels treballs l'ha tingut des del començament Emili Gandia.

Cal esmentar també una excavació que féu el Professor A. Schulten i les que en la zona de les dunes feren els enginyers forestals de l'Estat, encara que les darreres amb poc mètode científic.

La topografia d'Emporion ha canviat profundament des de l'època antiga fins als nostres dies. Malgrat tot, aquest canvi no ha esborrat la petja del que fou fa més de dos mil anys, podent estudiar-se avui, amb tota precisió, la posició de la ciutat grega.

Les ruïnes del que fou ciutat grega, ocupen avui un planell en pendent tocant a la mar, d'inclinació bastant suau per totes bandes, però més per la de terra o part occidental. Aquest planell resta ara comprès completament terra endins, tenint, però, per la part N., una profunda depressió d'uns 300 metres de longitud per uns 150 d'amplària, que la separa de la coma en la que està situat el poble de St. Martí d'Empúries, abans citat. Aquesta depressió ocupada avui per terres baixes, està separada de la mar per la duna, però en temps de la ciutat quedava tota coberta d'aigua, constituint un port natural bastant ample i segur, essent

aquesta la modificació més important que ha sofert la topografia del lloc. Abans d'emplenar-se el port, Emporion quedava limitada per la mar per la part N., i Sant Martí formava una petita illa, per quant a l'altra part del penyal on està edificat el poble es perllonga la depressió indicada.

A l'O. de les ruïnes hi ha un petit desnivell, finit el qual el terreny es remunta en costa suau i, en arribar a uns 27 metres d'altitud, s'estén un altiplà que és on estigué la colònia romana.

La ciutat grega ocupava un quadrilàter d'uns 200 metres de llarg per uns 130 d'ample, sense comptar l'extensió ocupada per l'illot de Sant Martí, que és probable que continués habitat molt temps. La colònia romana fou molt més extensa, el que prova clarament que a l'època hel·lenística i romana fou quan Emporion va adquirir el seu major desenvolupament.

Al perímetre romà se li pot atribuir una longitud d'uns 750 metres per una amplària d'uns 400, amb un engrandiment per la part N. de 400 per 200 m. Era, doncs, la ciutat romana deu vegades més gran que la grega. Aquesta, com és natural, va seguir essent ocupada durant totes les èpoques, renovant-se les construccions i sobreposant-se les d'èpoques molt distintes, el que moltes vegades permet determinar estratigrafies d'una gran vàlua per la cronologia.

Història de la ciutat. — Encara que s'han d'aclarir molts dels punts de la història de la colonització grega de la Península, sabem que els grecs arribaren a les nostres costes després dels fenicis.

Segons l'historiador grec Heròdot, els primers d'entre els grecs que exploraren les costes de la Península foren els *foceus*, procedents de Focea, ciutat situada a les costes de l'Àsia Menor. Al segle VI abans de J. C., partiren del golf de Nàpols a Itàlia, on es trobava la més vella de les colònies gregues: *Kyme* (Cumes), i seguint per Sardenya i Balears, degueren passar a les costes del S.-E. i S. de la Península on, sobretot a Andalusia, hi havia el gran mercat dels metalls explotat aleshores pels fenicis i que, per la momentània decadència de llur metròpoli Tir, passava un període de crisi.

Paralelament, sortint també de la citada colònia de Cumes, els mateixos focs fundaren la colònia de *Massàlia* (Marsella) al S. de França, de gran importància comercial. Aquesta colònia sembla que degué concentrar a poc a poc en les seves mans el comerç amb la Península, fundant factories al S. de França i a Catalunya. La necessitat de fer escala en el golf de Roses, molt castigat per la tramontana, cosa que comportava un perill per a la navegació, obligà als grecs massaliotes a establir un refugi a l'illa de St. Martí d'Empúries, com ja hem dit, unida avui al continent pels al·luvions del riu Fluvià que abans desembocava allí.



Porta d'entrada de la Neàpolis

D'aquest primer establiment de St. Martí d'Empúries, se'n digué després la *Paleàpolis* o Ciutat Vella quan la colònia es desenrotllà i s'estengué pel continent constituint la Ciutat Nova o *Neàpolis*. La fundació de la primera data de mitjans del segle VI a. de J. C., i la de la Neàpolis de la segona meitat del mateix segle. La descripció de les costes

del golf de Roses del Periple contingut al poema d'Avienus *Ora marítima*, encara no en parla; tampoc els fragments conservats d'Hecateu (fi del segle VI), però es pot sospitar que aquest geògraf la degué citar. Els autors antics que fan esment d'Emporion són principalment: Estrabó i Titus Livi. També en parlen el Pseudo-Scilax, Polibi, Scymnus de Quíos, Plini el Vell, Ptolomeu, Sil·lius Itàlic i Esteve de Bizanci.

Perduda la independència de la metròpoli originària Focea, i degut a les conseqüències adverses de la lluita contra els cartaginesos a la Mediterrània (batalla d'Alàlia, any 535), foren abandonades diverses colònies gregues i part dels seus pobladors vingueren a refugiar-se a Emporion, essent probable que d'aquest moment dati la fundació de la Neàpolis.

Quant als detalls de la història ulterior de la Ciutat, res en sabem fins a l'època romana. Sols per les excavacions podem deduir que la Paleàpolis degué assolir aviat certa importància monumental, no sols pel temple d'Artemis que es suposa situat allí, sinó també pel descobriment d'un fris arcaic amb esfinxs. La Neàpolis es delimità ja de vell antuvi com un recinte de considerable extensió. Per la part del port i de la mar no estava fortificada: en canvi pel O. i pel S. la tancava una muralla flanquejada de torres quadrades que defensaven també l'única porta. A l'esquerra d'aquesta, en la part més alta, hi havia un recinte que podríem considerar com una mena d'«acròpolis», que en el segle V tenia ja un temple, en el qual hi havia una estàtua d'Asclepi, que ha estat trobada en les excavacions, pertanyent a l'escola de Fidias, ja que el seu estil, com molts detalls de les seves draperies, concorden amb els relleus de les Panatenees del Partenon (CARPENTER, PHILADELPHUS). Entre dit temple i la porta de la ciutat, existia un recinte amb una ara i un edifici que potser era destinat a les reunions dels magistrats i a l'administració («buleuterion»?), que sofri en el transcurs del temps diferents reconstruccions, havent estat considerat també com un lloc de culte a l'aire lliure (*Sacellum*).

La prosperitat màxima de la ciutat degué escaure's des del segle III. Valent-se Roma de l'amistat amb Emporion, l'adoptà com a base naval de les seves esquadres abans d'organitzar definitivament la Tarraconense, el que féu créixer aquesta prosperitat. A Emporion desembarquen per primera vegada els romans a la Península: els Escipions en 219 i 209, per tal de començar la guerra contra els cartaginesos. Acabada aquesta, Cató desembarca també a Emporion amb el fi de sufocar la sublevació dels Indigetes i altres tribus, lliurant-se prop de Emporion una important batalla que guanyaren els romans. Fa l'efecte que el text de Livi, que té per font el propi Cató, ha conservat l'ambient d'Emporion i la tivantor de relacions a l'arribada del general romà; dels indigetes, que viuen a la ciutat indígena propera, els grecs en temen els atacs, especialment de nit i això obligà a muntar guàrdies, en les que prenen part el terç dels ciutadans sobretot prop la porta i a les muralles; de dia, però, el comerç entre ambdues ciutats seguia. Indubtablement procedeixen de les operacions de Cató la famosa catapulta trobada en el curs de les excavacions i un aplec d'espases indígenes del tipus anomenat de «La Tène», que poden pertànyer al botí de la guerra o a tropes auxiliars indígenes: la catapulta fou trobada a les casamates immediates a la porta de la Ciutat.

Cap a les darreries de l'època republicana, Juli Cèsar hi estableix una colònia de veterans de les seves campanyes, establint-la en el planell proper. En aquest lloc hi havia, almenys a partir del segle III, una ciutat indigeta (Indica?) els fonaments de quals construccions, fetes amb una tècnica semblant a la de les muralles de la ciutat grega, es troben sota de la ciutat romana.

Durant les èpoques hel·lenística i republicana romana, s'urbanitzà definitivament la Ciutat, que tenia ja la disposició hipodàmica o sigui en carrers que es creuaven en angle recte; es basteixen nous temples a la part més alta, propera a l'entrada, on ja hi havia el d'Asclepi, davant del qual s'aixecà un gran altar i probablement es bastí un santuari per a una divinitat oriental (Serapis?); es construeix una

àgora o plaça, que en una segona etapa s'eixamplà i es féu porticada i a la que s'adjuntà una *cúria* i una *stoa* o basilica; degué construir-se el moll, les restes del qual encara poden veure's tancant el port natural de l'antiga desembocadura del Fluvià; les cases particulars s'enriquiren amb mosaics i pintures murals. Obres d'art de les millors escoles gregues arribaren també a Emporion: la estatueta d'Afrodita de l'escola del famós escultor Praxiteles i la testa de la mateixa deessa de tipus quelcom diferent.



Torre esquerra de la porta de la Neàpolis

En els primers temps de l'Imperi degué ésser encara florent la vida de la Ciutat. En el recinte grec segueix construint-se, produint la impressió d'una ciutat de població nombrosa encabida dintre el clos de les muralles, aprofitant

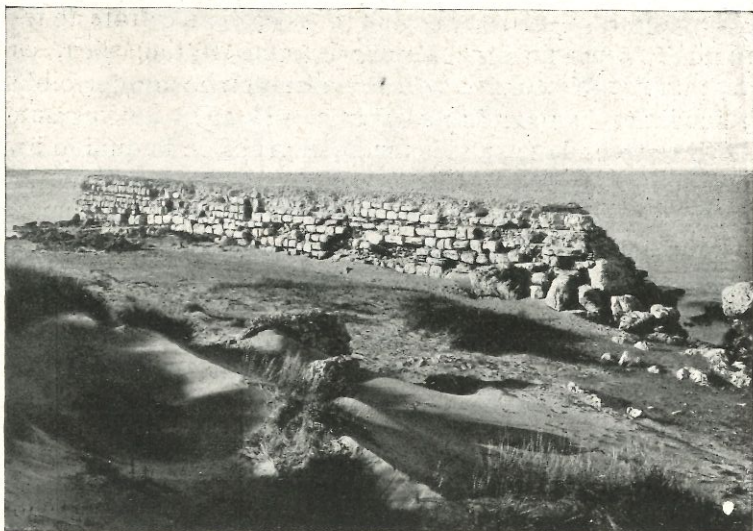
el terreny pam a pam. Les cases, en general de proporcions reduïdes, serveixen el tipus anterior de casa hel·lenística, i, encara que mancades de monumentalitat, són més grans que aquelles, sovint tenen un «impluvium» amb peristil i són ennoblides amb mosaics. Llavors s'urbanitzaren de nou els carrers, es construïren clavegueres, cisternes i pous, no sols les de les cases particulars sinó també altres de caràcter públic, cosa que havia començat ja a fer-se en l'època hel·lenística.

Avançada l'època romana, Emporion, o quan menys la ciutat grega, degué decaure i despoblar-se ràpidament, emigrant els seus habitants a altres centres de població més propers a les principals llars de la vida romana de Catalunya, a la qual cosa degueren contribuir les primeres incursions germàniques, com les dels francs del segle III (260) que arribà fins a Tarragona i que potser fou el que provocà l'abandonament de la ciutat grega, concentrant-se la població en la romana. Aquella començà a cobrir-se de sorres, i els sepulcres del petit nucli de població cristiana que s'hi establí cap al segle IV i que prosperà durant l'època visigòtica, es troben per damunt del nivell de les seves ruïnes en quasi tot el perímetre de la ciutat grega. Fou llavors que es tornà a habitar l'espai entre l'antiga àgora i la mar, bastint-se una petita basílica o església cristiana primitiva, eixamplada en una segona etapa, en la que hi havia un columbari, i depositant-se sarcòfags dins les habitacions properes pertanyents a antigues cases hel·lenístiques i romanes. És impossible reconstruir el que hagués estat aquesta població, la qual sembla era molt petita.

Seguí com vulguí, fou la seu d'un bisbe i és a aquesta població cristiana que pertany una inscripció visigòtica trobada a Sant Martí d'Empúries. L'episcopologi més antic (segles VI-VII) d'Empúries comprèn els noms de Pau, Casonci, Fruitòs, Galames, Sisuldus, Deudonat i Gaudila. Després de l'època visigòtica tornà a despoblar-se i les dunes es cuidaren de recobrir totalment les construccions, que restaren del tot invisibles fins que començaren les excavacions actuals.

Estratigrafia. — L'estratigrafia (o successió d'estrats de terra amb restes de les diferents èpoques) d'Emporion, es presenta regularment en aquells indrets on ha estat possible profunditzar fins arribar a la roca. Damunt del terreny estèril es troba la capa més fonda, el gruix de la qual hi ha llocs que mideix un metre, i en ella es troba barrejada la ceràmica grega de figures roges de tots estils, amb fragments de figures negres, si bé menys abundosos; ceràmica ibèrica indígena feta a mà amb altres fragments ibèrics pintats; encara que escassa en quantitat en aquesta capa, ofereix, però, els millors decorats: representa l'època grega dels segles V-IV. Per damunt d'aquesta capa, altres representen la ciutat hel·lenística del segle III a les derreries de la república romana i ofereixen la ceràmica hel·lenística de vernís negre brillant (l'anomenada campaniana), amb nombrosos productes de la indústria hel·lenística, abundant ceràmica ibèrica pintada dels tipus corrents, i altres menes de ceràmica indígena: grans tenalles ovoides i ceràmica gris rogenca semblant a la dels poblats i cementiris indígenes de Puig Castellar, Guinardó (Barcelona), Cabrera de Mataró i molts altres de Catalunya, com també a la d'Ensérune, de França. Aquestes capes hel·lenístiques a voltes es barregen amb la superior romana imperial (segles I a III); sovint, però, aquesta apareix ben diferent i en ella hi domina la ceràmica roja amb relleus anomenada terra sigil·lata. La capa romana té a sobre un gruix considerable de terra sorrenca o sorra que forma la capa superficial, que assoleix en algun lloc fins a dos metres de gruix. En els llocs ocupats pel nucli de població cristiano-visigòtica, sobre la capa romana imperial, separada d'aquesta per una capa estèril que demostra l'abandonament temporal del lloc, hi ha el nivell amb construccions humils cristianes i sobre d'ell la darrera capa de sorra superficial.

L'estratigrafia és particularment observable a l'àgora i a les construccions properes al carrer principal N.-S., així com en alguns llocs de les construccions prop de l'actual camí de les dunes.



Escollera que tancava per Llevant el port

Descripció de la ciutat grega. — *A) LA PALEÀPOLIS.* De la Paleàpolis coneixem amb tota seguretat la seva situació, però gairebé res més. L'única troballa important és la d'un tros de fris amb dues esfinxs trobat, segons sembla, formant part d'un mur a dins Sant Martí d'Empúries. El seu aspecte és bastant arcaic, atribuïble a la fi del segle VI, i el seu interès és extraordinari.

B) LA NEÀPOLIS (1). Del moment de l'erecció de la Neàpolis pot dir-se que solament ens són conegudes les muralles. Les construccions que ocupen el seu perímetre, són, en llur majoria, hel·lenístiques, romanes i fins i tot d'època posterior, com per exemple la petita basilica cristiana. Dessota de les construccions hel·lenístiques, solament ha es-

(1) Per a la millor comprensió de les excavacions, el visitant s'haurà de traslladar a la porta principal de l'antiga ciutat, començant des d'aquest indret la visita a les ruïnes.

Un altre itinerari, entrant per la porta de la tanca moderna del recinte grec, sobre el camí de les dunes, pot fer-se visitant primer el barri del port, la basilica cristiana, la casa romana amb peristil, el Museu, l'àgora, pels carrers N.-S., cap als temples i les muralles.



Fragment de fris arcaic trobat a la Paleòpolis

tat possible en alguns casos determinar una que altra de les construccions anteriors, i no fóra aventurat creure que l'edicle d'Asclepi (Esculapi) sigui dels més primitius, si acceptem la data antiga de l'estàtua de la divinitat, encara que el temple antic fou repavimentat a l'època romana.

1) DISPOSICIÓ URBANÍSTICA DE LA CIUTAT. Franquejada la porta d'entrada, es trobava un passadís estret interromput per una segona porta, disposició defensiva que solien emprar les ciutats gregues. En el marxapeu de la porta resten ben visibles les roderes deixades pels carros i a més el galze per al pivot que sostenia una porta de fusta giratòria.

Ja dins la ciutat ens trobem, almenys en l'època hel·lenística, amb una població de planta hipodàmica o de carrers paral·lelament creuats per altres en angle recte no massa regular. Cert nombre de carrers, probablement tres, anaven de S. a N., trencats en angle recte per altres en direcció E. a O. Com que el terreny no era pla, sinó que feia pendent envers la mar, el segon grup de carrers davallava en

pendís bastant pronunciat, formant un seguit de terrasses on era bastida la Ciutat i construint en algunes d'elles unes graonades per tal de guanyar el desnivell.

Un cop dins la Ciutat hi havia algunes places, dues de principals: una de forma trapezoidal prop de la porta S. que fou potser la primitiva *àgora*, i l'altre, la més important, envers la part N., i, per tant, prop del port. Pels volts d'aquesta s'han descobert diverses edificacions que permeten qualificar-la d'*àgora* o *fòrum*. Ambdues places estaven unides per una via, totalment descoberta per les excavacions, que era la principal de la Ciutat.

2) LA MURALLA I LA PORTA. La muralla dibuixava un quadrilong, del que sols es coneix perfectament un dels costats. Aquest és el meridional, en el centre del qual hi ha una porta flanquejada per dues torres quadrades. La porta és sumament estreta, sols permet el pas just d'un carro; les torres són d'un aparell sumament rústec, que recorda les grans construccions indígenes, com les muralles ciclòpiques de Tarragona i Girona. La muralla s'estén ben visible per la part O. fins a trobar una altra torre igualment quadrada que formava l'angle S.-O. del recinte, després seguia de S. a N.; però tota aquesta part, probablement la cèlebre muralla que separava la ciutat grega de la indígena de què parlen els autors antics, resta tan enderrocada que sols ha pogut descobrir-se'n els fonaments. És de creure que per aquest costat es perllongués fins a la depressió del port. Enfront d'aquest, sembla que mai no hi hagi existit cap muralla, no solament per no haver-se'n trobat rastre fins ara, sinó també perquè en descriure Titus Livi la ciutat, — prenent-ho segurament de Cató que la tenia ben coneguda per haver-hi viscut bastant de temps, — diu que estava mancada de defenses per la part de la mar.

L'enllaç de la muralla grega amb la romana sembla efectuar-se en la torre del S.-O. ja descrita, des d'on arrencava en sentit diagonal.

Retornant a la porta d'entrada, després de la torre situada a la seva part E., la muralla sembla que descrivia diverses sinuositats i entrants abans d'arribar a la línia de mar, però

les sostraccions d'un temple d'època hel·lenístico-romana construït en aquest lloc dificulten la tasca de seguir-ne el traçat, que també desconeixem, per la part pròpiament marítima.

Són de remarcar els enormes carreus grollerament esquadrats que formen aquest mur, que fins semblen roques naturals aprofitades i que li donen un caire de grandiositat i de primitivisme. Les pedres estan superposades sense que hi hagi morter de cap classe, però en canvi curosament reblades amb pedres petites. En alguns carreus es veuen senyals de tallat en forma d'encoixinat, cosa que probablement es féu en època tardana.

3) EL RECINTE SAGRAT. Possiblement el temple que existí a la Paleòpolis, dedicat a Artemis (Diana), continuà utilitzant-se durant molts temps, però ja des d'un principi degueren dedicar-se espais de la Neàpolis a llocs de culte. A poc a poc, aquests anaren desenvolupant-se, petits edicles



Vista parcial del recinte sagrat grec

foren aixecats tocant els uns als altres, moltes ares foren erigides, com així mateix algun temple de majors proporcions. D'aquesta manera anà formant-se, en la part S. de la Ciutat, i per tant, prop la porta tantes vegades citada, un recinte de considerable extensió si es té en compte la total d'Emporion i que, per la seva multiplicitat — salvant, però, les proporcions — permet la comparació amb altres de ciutats més famoses.

En la seva plataforma superior, a l'esquerra trobarà el visitant un edicle (M.), que cal creure dedicat a Asclepi a judicar per l'estàtua que en diversos fragments fou trobada prop d'ell i de la qual s'ha erigit, en el mateix lloc que ocupà originàriament, una reproducció en pedra; el cos es trobà dins l'edicle en el que hi aparegué a més el bell cap femení d'Afrodita i possibles restes del cos d'aquesta darrera estàtua, havent aparegut la meitat superior de l'Asclepi caigut dins la cisterna romana que hi ha davant del temple; l'altre edicle (P.) quelcom més petit i situat a l'esquerra de l'anterior. Més a l'esquerra i prop de la muralla existí un altre recinte, reconstruït diferents vegades, considerat com un *Sacellum*, o lloc sagrat a l'aire lliure, però que potser és un lloc de reunió pels magistrats o *Buleuterion*, del qual resten un petit edifici amb graons de pedra (graderies) i davant d'ell, una altra graderia sobre la qual s'alcen dues ares o pedestals de pedra coberta per estuc, que s'ha suposat que devien sostenir estàtues de terra cuita i de tamany natural, si hem de guiar-nos pels fragments esculturals recollits en aquell lloc; en època imperial s'aixecà el nivell del sòl, terraplenant fins per sobre de dits pedestals, i més a la dreta d'aquells se n'aixecà un altre, aquesta vegada únic.

Entre el suposat *Buleuterion* i l'edicle d'Asclepi hi ha encara dues construccions rectangulars que no sabem si foren també temples o edificis d'altra mena. El més proper a l'edicle d'Asclepi sembla el més antic, malgrat correspondre almenys a l'època romana i té al davant una cisterna petita. L'altre, quals fonaments es superposen a una part de les graderies del suposat *Buleuterion*, sembla ésser

de les darreres construccions d'aquesta part de la Ciutat.

Al peu de la cel·la d'Asclepi i en un nivell inferior, existeixen encara les ruïnes d'una altra construcció (X. del pla), que s'ha cregut un temple tallat en fer una gran cisterna pública en època romana, però que podria ésser també un gran altar rectangular aixecat en l'època hel·lenística i tapat en l'època romana en terraplenar tota aquesta part de la Ciutat; en la seva proximitat va trobar-se una altra ara més petita i més antiga.

Finalment, quelcom més separat dels anteriors i a llur dreta, es dibuixa una altra construcció (J. del pla), que més que un altre temple creuríem potser un petit castell, aixecant-se immediat a la muralla occidental i precisament en el lloc més elevat de la Neàpolis.



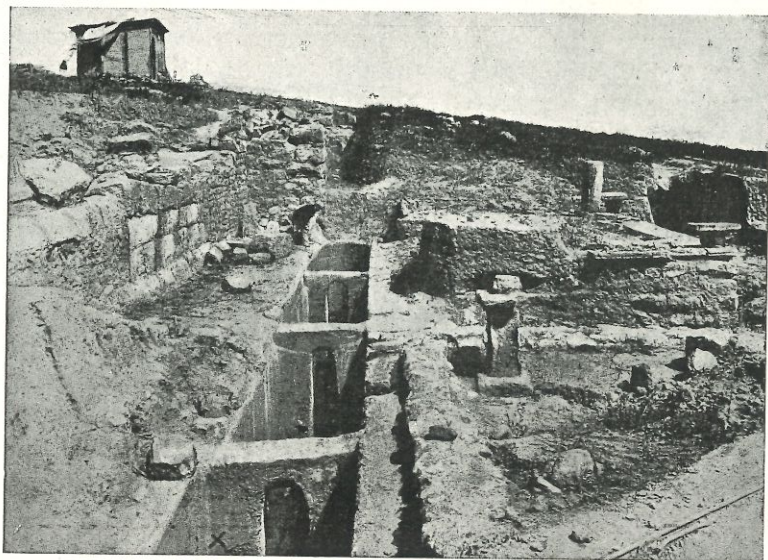
Temple de Zeus Serapis

Aquest conjunt de temples constituïa una veritable ciutat sagrada inclosa en la ciutat grega. Aquest recinte sagrat estava fortificat i tancat per la grossa muralla que el visitant té a l'esquerra després de passar la porta. En un principi s'entrava al recinte per una porta, però més tard (començ de l'Imperi) i quan s'aixecà el nivell del sòl, tapant-se el doble pedestal del *Buleuterion* i bastint-se el pedestal únic i àdhuc tapant-se l'altar X., una ampla escalinata avui visible donà accés al recinte.

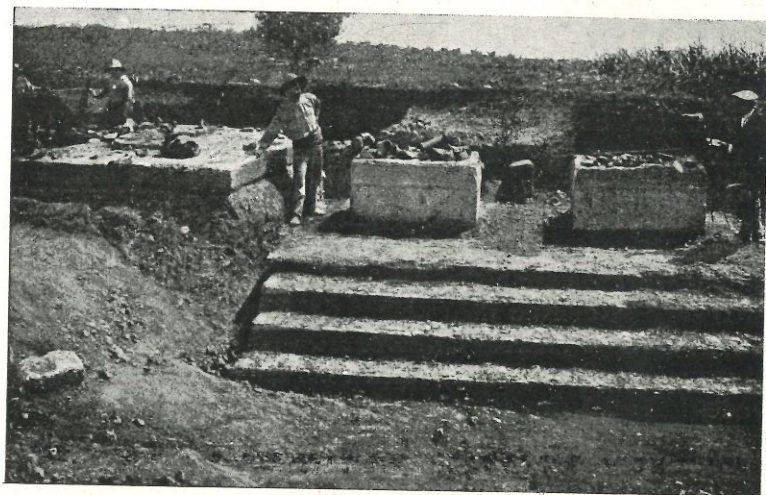
Enfront i a l'altre costat del passadís d'entrada a la Ciutat, s'aixequen les restes d'un altre temple, ben segur el més gran de tots quants existiren a Emporion, bé que de data més moderna que els anteriorment descrits. Es tracta d'un edicle bastit dins una plaça porticada, que venia a ésser com una dependència del temple, i per a obtenir espai per al seu recinte es reformà el traçat de la muralla que es féu baixar a mar en línia recta des de la part exterior de la torre propera a la porta, per a servir de mur de contenció del terraplè que sostenia la plataforma sobre la qual s'aixecà el santuari. Dita plaça mideix 23'50 m. d'ample per més de 50 m. de llargària. La planta del temple, que recorda la del d'Isis a Pompeia, fa pensar que no és mal fonamentada la seva atribució a una divinitat que, com Isis, tenia un culte que comportava la celebració de misteris o espectacles sagrats per als quals calia un gran espai per als espectadors: el déu d'Emporion podria ésser Zeus Serapis, el culte del qual, originari d'Alexandria (Egipte) des de l'època hel·lenística i sobretot des de finals de la República romana, estigué molt en boga i que sembla que es practicà a Emporion, doncs en una inscripció trobada el segle passat es parla d'un ciutadà que aixecà l'edicle i les graderies de Serapis.

4) **ELS CARRERS I LES PLACES.** Després de recorreguts els temples, el visitant pot triar, per a dirigir-se a la part central de la Ciutat, dos camins: un a) el carrer central que porta directament a l'àgora, l'altre b) per la part alta de la Ciutat.

a) *A l'àgora i a la Casa-Museu pel carrer central.* Situat el visitant d'esquena al recinte dels temples i junt al de Zeus



Cisterna romana: Lloc de troballa del bust d'Asclepi



Ares del Buleuterion

Serapis, a la plaça que hi ha entre aquest i el carrer central, i que probablement era la primitiva àgora del període grec (segles V - IV), veurà a l'esquerra una sèrie d'edificacions privades amb les cambres de les cases ben marcades; a la dreta, un cisternó romà encara amb el seu revestiment impermeabilitzat i l'avançament de la volta que el cobria. El carrer central comença en tres graons que salvaven el desnivell existent entre la dita plaça i aquella via en l'època hel·lenística i que sols té una amplària de dos a tres metres, la normal dels carrers de moltes ciutats de l'antiguitat: el nivell de l'època romana era l'actual del carrer i era idèntic al de la plaça que s'havia aixecat convenientment, tapant-se per tant els graons. A cada costat d'aquest carrer hi ha restes de cases i el creuen dos carrers transversals que, procedents de la part alta de la ciutat, anaven fins a mar. Respecte les cases, cal advertir que són en general modestes i de reduïdes proporcions. L'estretor del recinte devia forçar-les en aquest sentit. Les més grans no solen ocupar una superfície major de 100-m.²; distribuïts entre un petit pati central (no es pot oblidar que el clima d'Emporion, bastant rigorós a l'hivern, no convidava a viure en aquest indret de la casa) i unes quantes cambres envoltant-lo. Les més nombroses, però, tenen sols dues i àdhuc una única cambra. S'ha trobat alguna que altra inscripció de salutació al visitant. Sovint són visibles les clavegueres al mig o a les vores dels carrers que recollien els claveguerons que sortien de les cases. Prop del costat de mar, o sia a la dreta, es veu un conjunt d'edificació millor conservat i les parets del qual assoleixen una altura major que l'habitual, pertanyent a l'època imperial romana: en una d'aquestes cambres sortí el mosaic dels peixos del Museu de Barcelona. Abans del segon carrer transversal, que baixa en direcció al mar, es troba un edifici romà amb cisternes ben conservades i al qual s'entrava per la part baixa del dit carrer a través d'una porta porticada. A l'altra banda del carrer transversal hi ha un macís fins a les construccions de l'àgora, que conté, per la part de mar, dues cases romanes bastant espaioses amb patis amb peristil (pòrtic amb columnes,

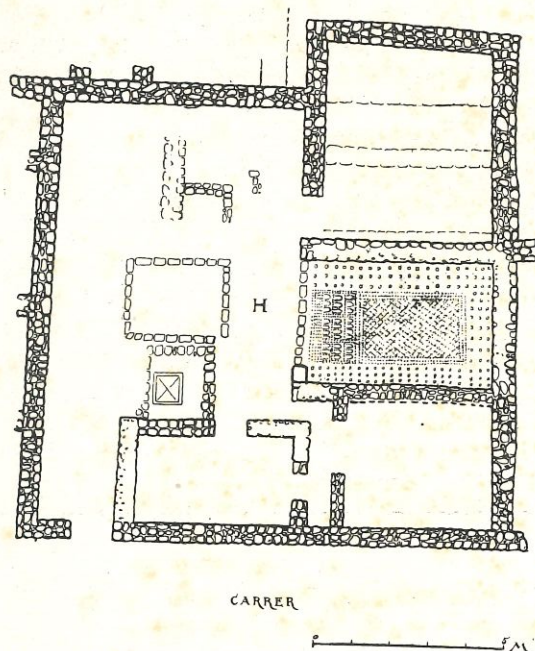


Carrer central de la Neàpolis

de les quals en resta només el basament) i restes de mosaic senzill de daus blancs, i per la part del carrer central, un rengle de botigues separades en la part de dites cases per un carreró que comença al carrer transversal i que no té sortida; en la seva claveguera hi aparegué el tors d'Afrodita praxiteliana, de marbre, una de les més belles troballes d'Emporion. En les botigues, com en tota aquesta part, es troba al descobert l'estratigrafia des de les capes més fondes gregues dels segles V i IV fins a les construccions superiors d'època imperial romana.

Prop de l'àgora i per la banda de mar, està al descobert, per haver desaparegut les capes superiors romanes, una planta de casa hel·lenística (segle III-II) amb pati petit buadrat i cambres rectangulars.

És de notar que en els patis de les cases amb peristil, a més de les cisternes, es sol trobar un pou sec i les canals per a recollir les aigües de pluja que nodrien les cisternes. En aquest lloc s'han trobat restes de canalitzacions de plom. Sens subte que aquesta part de la Ciutat de vora mar, en l'època imperial contenia les cases més riques i espaïoses.

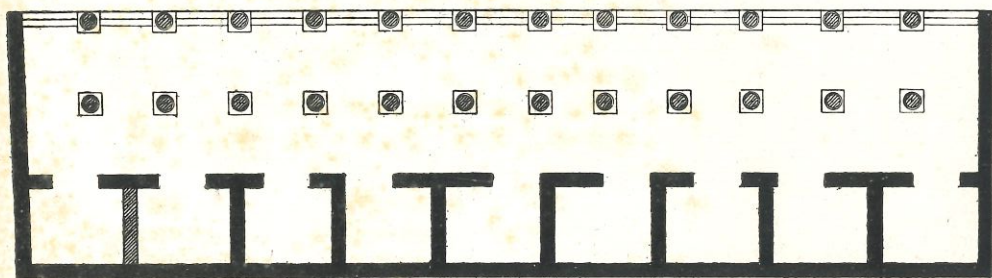


Planta d'una casa romana

b) A la Casa-Museu i a l'àgora pel carrer de la part alta de la Ciutat. Partint del temple d'Asclepi pel seu angle N.-O. es pugen tres graons construïts modernament, i seguint un petit caminet que passa pel costat d'una cisterna, s'arriba al carrer de la part alta de la Ciutat. Abans, a la dreta, es poden examinar uns curiosos filtres d'aigua, d'època romana, consistents en set tubs de terrissa plens de sorra. Aquell carrer descriu diverses sinuositats fins davant de la Casa-Museu. A l'esquerra del visitant, en la part final recta del carrer, hi ha algunes de les cases millor delimitades d'Emporion, una amb peristil. En una d'elles es pot veure l'entrada, l'atri central rectangular i les cambres que el rodejaven, amb restes d'estucs. Un xic més enllà hi ha una gran cisterna. En diverses cambres s'hi troben restes de mosaic (d'època imperial) senzill, però amb inscripcions gregues.

Trencant a l'esquerra de l'última de les dites cases es troba prop de la muralla grega un forn romà de terrissa, en el qual són ben visibles les fogaines i l'arrencament de la volta de terra recuita que cobria la cambra de cocció. ⁽¹⁾

c) *L'àgora*. Després dels temples, el més interessant de l'Emporion grega, encara que d'època hel·lenístico-romana, és l'*àgora* o plaça pública. Es trobava en acabar el carrer central i s'estenia en direcció a mar. En una primera etapa era gairebé quadrada i poc extensa (segle II?), més tard (segle I abans de J. C.?), enderrocant cases en les que es pot estudiar detalladament l'estratigrafia des dels períodes més antics, l'*àgora* s'amplia considerablement, arribant gairebé fins al mar i voltant-se de galeries porticades. Per la seva disposició i per la dels edificis que l'envoltaven és un bon exemplar d'*àgora* que respon al tipus hel·lenístic.



Pla de la *stoa* o pòrtic del costat N. de l'*àgora*

De forma allargada i rectangular, tenia 21'61 m. d'ample per uns 60 m. de llarg. Els carrers que hi afluen ho feien pels seus angles en forma que deixaven el centre de la plaça com separat del trànsit dels vianants. Pel costat N. de la plaça, i per tant, exactament orientada a migdia, per tal de dotar-la del màxim de benefici de sol i de llum, enfront del carrer principal que ha seguit el visitant, s'aixecava la *stoa*, formada per un doble pòrtic de dues fileres de dotze columnes cada una, tenint en el fons fins a nou departaments rectangulars dedicats a botigues.

(1) El visitant pot aprofitar el trobar-se prop del Museu per a fer-ne la visita.

La llargària total de la *Stoa* és de 51'71 m. i la seva amplària és de 14. L'*àgora*, el mateix que el *fòrum* de les poblacions romanes, era el centre de la vida de la Ciutat i a la vegada lloc de mercat i de reunió. A l'O. de la plaça, o sigui a l'esquerra del visitant, mirant al mar hi havia tres edificis rectangulars precedits de pòrtics que corresponen a les tres cúries del fòrum romà. Davant es veu un pedestal damunt de dues grades i altres dos més petits, a més d'un pou públic revestit interiorment de carreus ben tallats; aquest pou pertany a la primera etapa de l'*àgora* i s'obre en un nivell poc més baix del del sòl de l'ampliació, en temps de la qual el dit nivell pujà quelcom.

Es de notar en l'estratigrafia de l'*àgora* que per sobre el paviment d'aquesta hi ha una capa de sorra, corresponent al temps en què la Neàpolis s'enrunà després de la probable devastació dels francs al segle III. Sobre aquesta capa de sorra hi ha alguns restes de mur corresponents a la reocupació cristiana durant la qual, es construí la basílica. (1)

5) **BARRI DEL PORT: LA BASÍLICA.** Itineraris: 1) El visitant, sortint del Museu, pot visitar aquest barri seguint el primer carrer transversal a mà esquerra fins a trobar el carrer que va longitudinalment vers la mar. A la fi d'aquesta a mà esquerra, baixant podrà visitar una casa romana amb peristil molt visible. Després, seguint el camí que voreja els xiprers de la tanca de la carretera de les dunes, trobarà, abans d'arribar a la porta d'entrada a les excavacions, un altre camí que el conduirà a la basílica.

2) El visitant que vulgui recórrer aquest barri partint de la porta d'entrada, pot visitar primer la basílica i després, tornant enrera i seguint a mà esquerra el camí que voreja la divisòria amb la carretera, la casa romana amb peristil. Pujant pel carrer longitudinal amunt, arribarà al segon dels carrers transversals de la part alta d'aquest barri, el qual, seguint-lo a mà esquerra, el conduirà davant del Museu.

Entre l'Edifici-Museu, l'*àgora* ja descrita, la depressió de l'antic port i la carretera que mena a St. Martí d'Empúries,

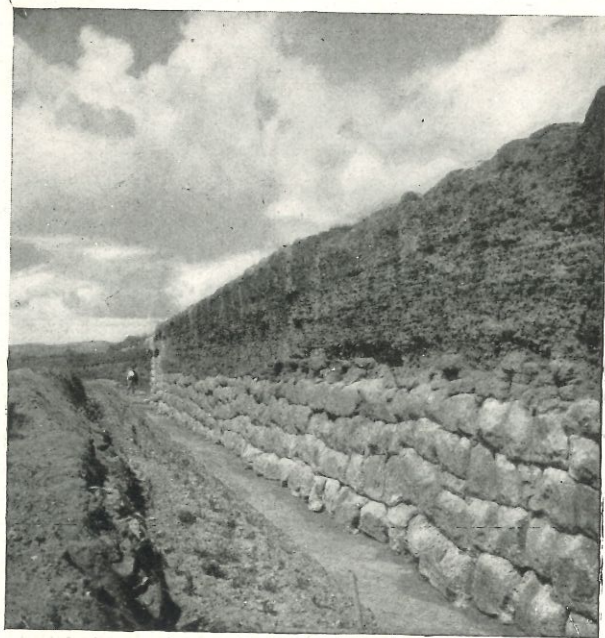
(1) Aconsellem en aquest moment la visita del Museu que queda darrera de les cúries.



Restes de la primitiva basilica cristiana

queda un tros de ciutat en la qual sols hi ha carrers i cases sense cap edifici notable. Les cases arribaven fins a les roques arran de l'aigua, en l'antiguitat. Estan visibles diverses plantes de cases de períodes grec i hel·lenístic. En una de les darreres sortí un dipòsit d'espases indígenes dels tipus de La Tène II-III (segles III-II), que semblen correspondre al temps de les guerres de Cató contra els indígenes (començ del segle II) i que potser formaren part del botí d'armes pres a dit poble. En una altra casa es trobà intacta una cuina amb la llar de foc i unes curioses manxes de terra cuita per a atiar-lo, pertanyent al segle IV a. de J. C.

De les cases d'aquest barri, la de planta romana més clara és l'emplaçada al final del carrer longitudinal, paral·lel a l'antic port, que consta d'un peristil o pati amb quatre columnes els basaments de les quals resten visibles en els angles del pati, amb l'*impluvium* per a recollir l'aigua de pluja que anava a parar per mitjà de les conduccions encara visibles a la cisterna i al pou conservats en bon estat. Les cambres, que estaven interiorment arrebossades amb estuc pintat,



Muralla de la Ciutat romana

estan arrenclerades entorn del pati, o millor dit, del corredor o passadis que l'envolta.

En l'última època romana, probablement en el segle IV després de J. C., quan la Ciutat ja s'havia despoblat i en part cobert de sorra, fou construïda en la part propera a l'actual camí de les dunes, aprofitant construccions anexas a la *stoa*, una primitiva basilica cristiana, de la qual són ben visibles l'absis semicircular, el paviment de mosaic senzill fet amb fragments irregulars de marbre i en general la seva planta rectangular. Paral·lel a la nau de la basilica es veu un ample nàrtex o vestibul al qual es baixa des dels carrers immediats, de nivell més elevat, mitjançant una graonada; el nàrtex també té el paviment de mosaic i en ell s'hi trobà un sarcòfag amb relleus i figures humanes avui al Museu d'Enginyers forestals a Sant Martí d'Empúries. A la

paret de l'esquerra, mirant a l'absis, ha estat conservada una renglera de nínxols funeraris que continuen en una cambra lateral de la basílica, que possiblement formaven part d'un columbari romà pagà més antic, aprofitat en fer la basílica.

En tot l'espai proper a aquesta edificació hi ha un gran nombre de sarcòfags de pedra tapats amb grans lloses en forma de teulada a dos vessants, enterrats en el subsòl de les cambres de les construccions anteriors veïnes: el sòl de la basílica i del nàrtex també es trencà per a practicar-hi enterraments, essent ben visible la sepultura davant de l'absis. Al voltant de la basílica i estenent-se en direcció a l'àgora i a la Casa - Museu hi ha sepultures de teules de baixa època (visigòtica?), en un nivell molt superficial i superior a les construccions romanes de la Neàpolis. A més es trobaren també sepultures fetes amb lloses i altres moder-

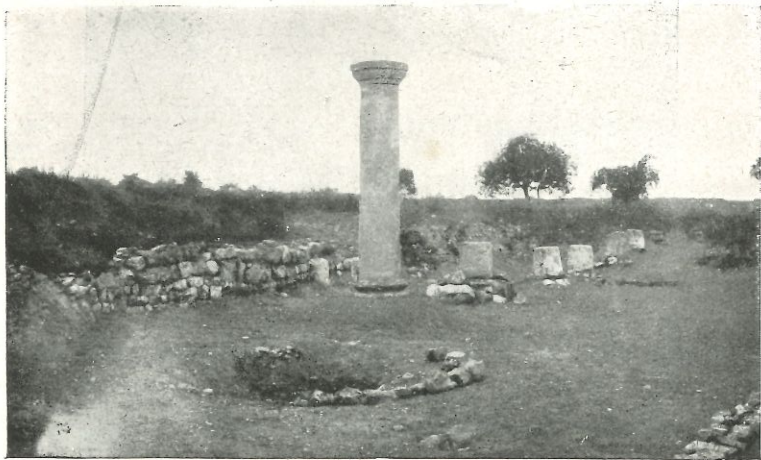


Porta de la Ciutat romana

nes contemporànies del convent dels frares Servites, les restes del qual es veuen al costat del Museu.

6) LES NECRÒPOLIS. Les necròpolis d'Emporion han constituït l'objectiu preferent dels bàrbars cercadors de tresors i de peces de valor material, estimulada llur obra destructora pels col·leccionistes particulars. D'ací ve que la major part del material provinent dels cementiris, especialment del més ric i antic, el de Portitxol, sigui perdut per a la ciència, puix àdhuc en aquells casos en què se sap on es guarda i pot constatar-se la procedència emporitana, s'ignoren les circumstàncies de les troballes i quins eren els materials que apareixien aplegats en una mateixa sepultura.

És segur, però, que la més primitiva necròpolis d'Emporion, utilitzada ja en l'època que encara no havia estat fundada la Neàpolis, és la que té el seu emplaçament en el lloc anomenat *El Portitxol*, situat més al S. de la Neàpolis, en un sortint de la costa, a la dreta de l'Hotel Empúries. D'aquesta necròpolis són molts vasos antics de fabricació xipriota, de l'Àsia Menor, de Naukratis, de Calcis, corintis i italo-corintis que comunament no depassen del segle VI, la



Carrer central de la Ciutat romana

qual cosa data la necròpolis en els temps de la fundació de la colònia, envers 550 (Frickenhaus).

Aquesta necròpolis seguí utilitzant-se més tard fins i tot en l'època romana, però en l'època hel·lenística es fundaren altres cementiris que perduraren en l'època romana, situats en diversos llocs de la perifèria de la Ciutat.

A un qm. de la ciutat es trobava una gran necròpolis amb sepultures de cremació, constituïdes per petites cambres circulars o rectangulars estucades, i dintre les quals s'hi trobava encara restes de la llenya de la pira en què es cremaven els cossos, barrejats amb armes, ceràmica, etc.; entre les sepultures hi ha també basaments rectangulars de pedra, i en un dels extrems de la necròpolis una construcció de 3,10 m. d'alçada en forma de torre, tota ella macissa, coneguda des de molt temps i que s'havia suposat també d'una sepultura. Les troballes d'aquesta necròpolis semblen pertànyer a un mateix temps (segle II) i es podria potser creure que més que un cementiri que es desenrotllà paulatinament per les defuncions normals dels habitants de la Ciutat, recollí els morts de la gran batalla del temps de Cató, representant la construcció en forma de torre el monument commemoratiu i indicador, que tindria un trofeu al seu damunt.

La Ciutat ibèrica i la romana. — Poca cosa sabem de la Ciutat ibèrica (*Indika?*) que, segons els historiadors, s'aixecava costat per costat de la colònia grega, que no siguin les vagues referències que aquests ens proporcionen. És probable que, malgrat que l'establiment dels grecs a la Paleòpolis es degué a la necessitat d'un punt d'escala a la costa del golf de Roses i no al comerç amb els indígenes que poc abans el Periple descriu com a gent inhospitalària, naixessin ben prompte relacions entre uns i altres, donat que la colònia no podia subsistir privada de productes agrícoles que ningú més que els veïns indígenes no podien proporcionar. Tals relacions degueren augmentar i estendre's en créixer la colònia i fundar-se la Neàpolis. No sabem quan degué néixer, si és que ja abans no existia, un poblat ibèric proper, però no arredossat a les muralles gregues, i que degué prosperar i ésser influït considerablement per la Ciutat

grega. A aquest poblat es poden referir algunes construccions, entre elles els fonaments d'una forta muralla, de tècnica semblant a les parets hel·lenístiques d'Emporion, que es troba sota les cases i carrers de la Ciutat romana, al turó d'aquesta i al nivell de la Casa-Museu. L'estratigrafia fa preromana la muralla i les troballes fetes al seu nivell, que pertanyen a l'època hel·lenística (segles III-II), permeten atribuir-la a la Ciutat indígena anterior a la colònia fundada per Juli Cèsar.

Quant a aquesta, que ja hem dit que ocupava un perímetre molt major que la grega, degué formar-se, més que amb els veterans establerts allí per Cèsar, amb els pobladors indígenes de la comarca atrets pels elements de vida que oferia una Ciutat relativament gran i per la política d'atracció del general. La colònia romana no ha estat tan estudiada com el barri grec, per haver-se concentrat en aquest el principal interès.

Estava rodejada per una muralla.

Gràcies a «Amics de l'Art Vell», l'any 1934 fou començada l'excavació i reconstrucció de la muralla, per la part sud de la Ciutat, que és la millor conservada. Té la part visible d'aquest costat un total de 256 m. (102 m. a la dreta i 154 a l'esquerra de la porta, vista des de l'exterior). Consta la muralla de dues parts ben diferenciades: un basament de carreus de pedra de quatre o cinc fileres segons els llocs, i una part



Altar grec del temple d'Asclepi

superior de formigó, interiorment buida. Encara damunt d'aquesta hi havia un tercer cos, probablement un «cami de ronda», els blocs de formigó de qual barana han estat trobats caiguts al peu de la muralla.

El gruix de la muralla és de uns 2 m.; l'alçada del basa-

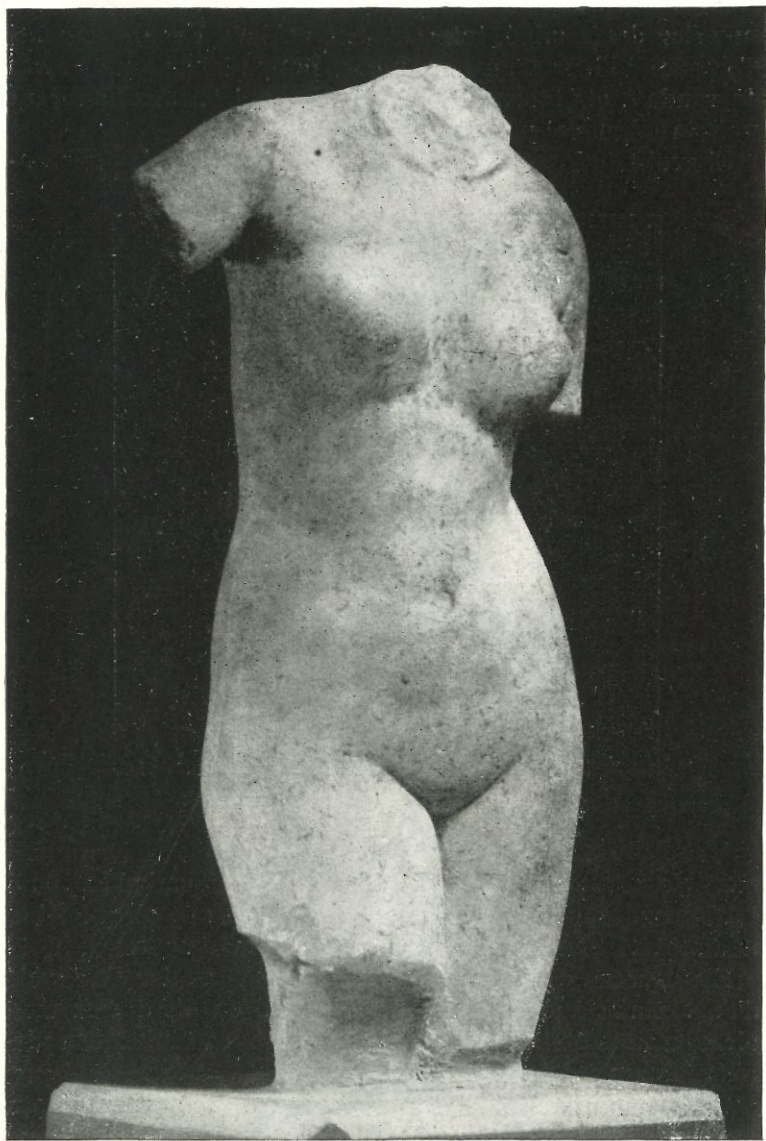


Estàtua d'Asclepi

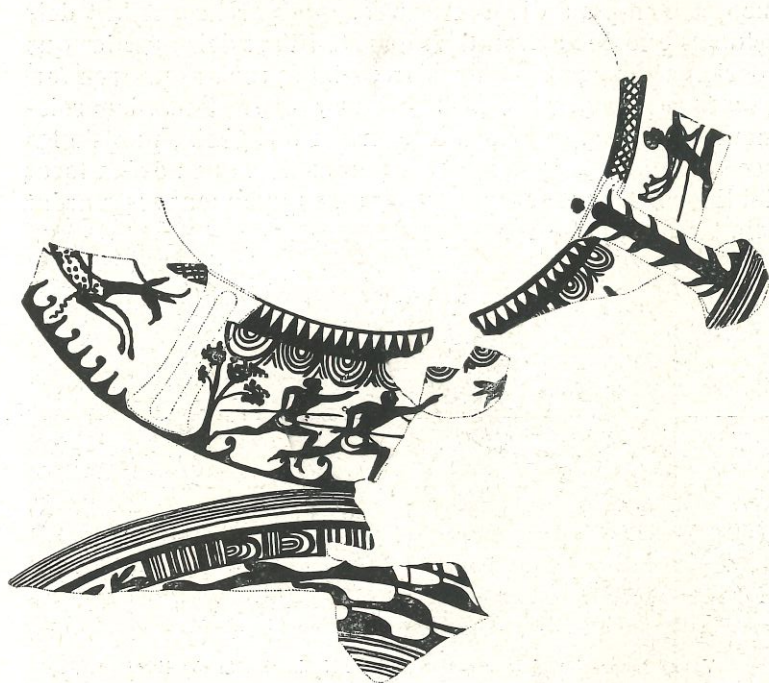
ment de pedra de 2'25 m.; la de la part de formigó i 2'90 m. La barana superior devia tenir uns 1'50 m., el que dóna una alçària total de uns 6'50 m. aproximadament.

Els carreus de pedra tenen un treball groller d'imitació d'encoixinat, que és molt més perfecte en els que formen els muntants de la porta en la qual resten visibles les rodes i rastres del pas dels carros.

És a remarcar en el tercer carreu de la tercera filera (comptant des del formigó) de la part dreta de la porta, un falus esculpit, signe de bon auguri, símbol religiós de fecunditat i de la prosperitat de la Ciutat.

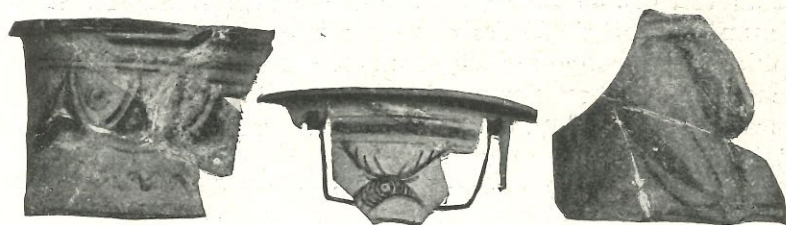


Tors praxitelià d'una estatueta de marbre (alt: 14'2 cm.) d'Afrodita



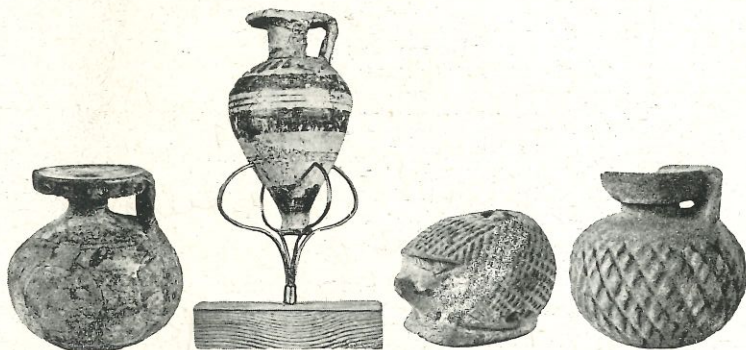
Decoració d'un vas ibèric amb una cacera, trobat a la necròpolis del Portitxol

Des de la porta principal, situada en la part S. del recinte així mateix que la de la ciutat grega, s'ha excavat en part una via vorejada de columnes i amb cases a ambdós costats. Dintre del recinte han estat excavades de manera més o



Fragments de ceràmica ibèrica pintada

menys completa diverses cases, que per la qualitat dels estucats que decoraven llurs parets i l'art dels mosaics que cobrien alguns paviments, s'ha pogut apreciar que eren força més riques que les de la Ciutat grega. Recordem solament el cèlebre mosaic del sacrifici d'Ifigènia, una de les peces cabdals de la musivària peninsular, que no s'ha tocat del lloc on fou descobert i on, avui, degudament resguardat sota teulada, pot ésser admirat.



Vasets protocorintis i de terra esmaltada de Naukratis (Necròpolis grega)

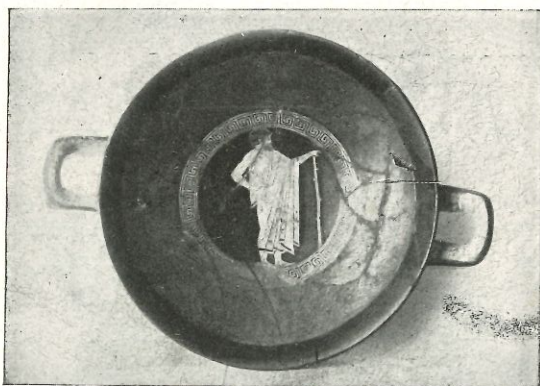
Les troballes. — Les troballes procedents d'Emporion són molt nombroses. La col·lecció més abundant és la que posseeix el Museu d'Arqueologia de Barcelona a la dita Ciutat i a Empúries, seguida en importància per la del Museu de Girona. Altres grups interessants de troballes emporitanes els tenen el Seminari Eclesiàstic de Girona, el Museu Diocesà de Vic, el Comte de Güell, la Sra. Catarina Albert, el Museu Arqueològic de València. En gran nombre de petites col·leccions particulars s'hi han recollit materials procedents del saqueig de les necròpolis emporitanes. Les antigues col·leccions Alfaras i Cazurro avui es troben al Museu d'Arqueologia de Barcelona.

Les troballes d'Emporion formen diverses sèries ben definides que poden ésser degudament estudiades al Museu de Barcelona i a Empúries.



Lekytoi grecs (Museu de Girona)

De la ceràmica indígena a mà i a torn (vasos anomenats ibèrics) sobresurten els vasos a torn pintats, amb motius geomètrics (cercles concèntrics, línies ondulades, etc.) o motius vegetals (fulles d'eura), àdhuc animals;

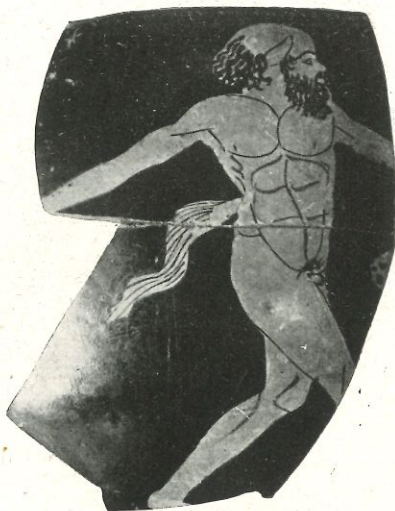


Kylix de figures roges

és curiós un fragment de vas amb un cérvol. La majoria dels vasos d'aquesta espècie trobats a Emporion pertanyen a els segles III-II i formen un grup paral·lel de la ceràmica pintada ibèrica de Puig Castellar, Fontscaldes,

Sidamunt, etc. De la ceràmica ibèrica pintada més antiga (segles V-IV) es coneixen fragments amb decoració d'ocells semblants als dels vasos d'Elx, potser una importació del S.-E. d'Espanya, i particularment un vas amb una escena de caça, d'execució indígena, però d'inspiració grega i que procedeix de la necròpolis del Portitxol.

Abunda també la ceràmica indígena a torn, grisenca o rogenca com a tota la cultura indígena de la costa catalana (Puig Castellar; Cabrera de Mataró; Sant Feliu de Guíxols, Lloret), existint a la d'Emporion, fragments amb pintura blanca semblants a vasos trobats a Ensérune, prop de Beziers a França. Entre les troballes no gregues cal esmentar també vasos gals (ceràmica de La Tène) i



Fragment de figures roges

ceràmica, va-
sets de vidre
de colors i
perles de col-
lar cartagi-
nesos impor-
tats.

La ceràmi-
ca grega amb
tota la seva
varietat, des
dels tipus més
antics que
hem citat
trobat a la
necròpolis del
Portitxol,
passant pels
àtics de figu-
res negres,
els més antics
que surten a

la Neàpolis, fins als de les figures roges d'estil decadent, ofereix una sèrie completa en la que destaquen bells vasos i fragments àtics de figures roges d'estil sever (fragment amb dones vestides amb amples túniques de l'estil del ceramista arcaic Hieró, copes amb silens, hidries amb escenes guerreres, etc.) i una gran àmfora amb figures de l'anomenat «estil bell», de Mídias.

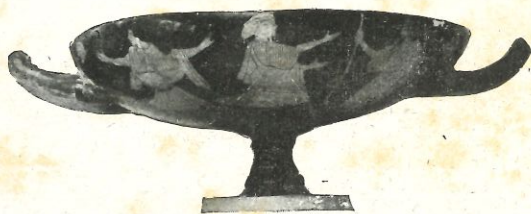
La ceràmica hel·lenística és nombrosíssima, trobant-se la vaixel·la de luxe vernissada de negre (ceràmica dita «campànica», amb palmetes



Stamnos de figures roges



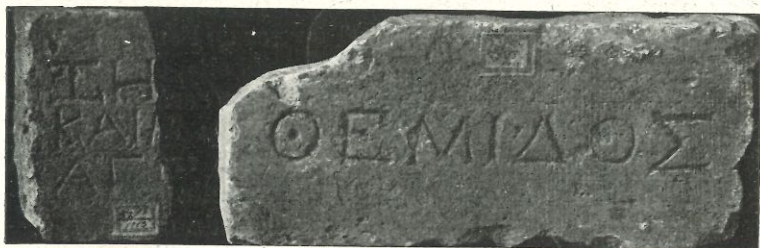
Fragment de figures roges



Kylix de figures rouges



Fons d'un plat de figures rouges



Inscriptions grecques

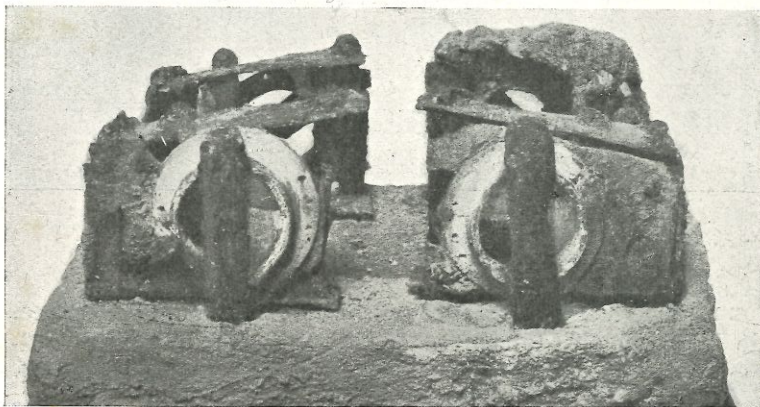


Cremador hel·lenístic de perfums

i altres motius estampats al fons dels vasos, les grans àmfores ordinàries de terrissa groguenca i vasos ordinaris de cuina.

La ceràmica romana comprèn gran quantitat de vasos de terra sigil·lata roja de fabricació aretina i gala, amb relleus, des del temps d'August al Baix Imperi.

El grup de les troballes escultòriques gregues i hel·lenístiques, a més de l'esmentat fris amb esfinxs de la Paleòpolis, compta amb peces tan importants com l'estàtua d'Asclepi, el tors d'una estatueta praxiteliana d'Afrodita, la testa d'una altra Afrodita praxiteliana, les cames i fragments diversos d'una altra estàtua femenina, figuretes (una de Demèter del segle v) i fragments d'estàtues de terra cuita trobats a l'àrea



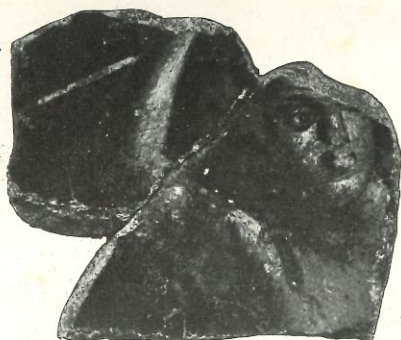
Bastidor de catapulta

dels temples, una màscara teatral, etc. Entre les troballes escultòriques romanes n'hi ha de marbre i pedra: diverses testes femenines i masculines dels Museus de Barce-



Mosaïc romà (El sacrifici d'Ifigènia)

lona i Girona, i sobretot el bellíssim cap femení de bronze, de la col·lecció del comte de Güell a Barcelona (actualment al Palau Comilles). Farem esment, per acabar, d'alguns fragments de relleus de marbre, uns amb senzilles motlures i altres escultrats, especialment un que conté



Fragment d'estuc romà

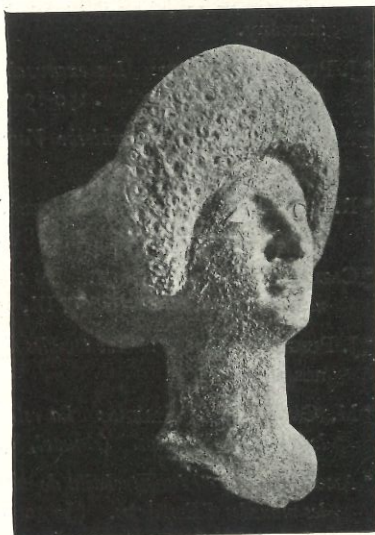
la part posterior d'un lleó alat trobat a la Neàpolis.

Altres peces notables d'Emporion són el bastidor de catapulta, el fragment més complet trobat fins avui d'aquesta màquina de guerra; el conjunt d'espases del tipus de La Tène II i III, atribuïbles al segle II a. de J. C., probablement de l'època de les llui-

tes que sostingué Cató al peu de les muralles de la colònia grega; els projectils per al primer artefacte esmentat, etc.

Esmentarem també els vidres romans, els bells fragments de mosaics i d'estucs: entre els mosaics cal esmentar-ne un amb peixos d'extraordinària finor de colorit, un altre amb una perdiu, un amb urpes de lleó, conservats al Museu de Barcelona, i el del sacrifici d'Ifigènia *in situ* a la ciutat romana; les eines agrícoles i atuells domèstics; els joiells i ornaments, entre ells fibules de La Tène II, i camafeus; algunes joguines, entre elles una nina de terra cuita, etc.

També cal recordar les sèries de monedes emporitanes gregues, romanes i ibèriques.



Testa romana de bronze

BIBLIOGRAFIA

Els treballs més importants sobre Emporion i que conserven plenament la seva actualitat es senyalen amb un asterisc.

- A. FRICKENHAUS: *Zwei topographische Probleme* (Bonner Jahrbücher, Heft 118 1909).
- A. SCHULTEN: *Ampurias, eine Griechenstadt am iberischen Strande* (Neue Jahrbücher für klassische Philologie, XIX, 1907).
- M. CLERC: *Les premières colonisations phocéennes dans la Méditerranée occidentale* (Revue des Etudes anciennes, VII, 1905, pàg. 329 i seg.).
- P. BOSCH GIMPERA i J. DE C. SERRA-RÁFOLS: *Emporion* (IV Congreso Internacional de Arqueología, Barcelona 1929). Editat en castellà, francès i alemany.
- * J. PUIG I CADAFAELCH: *Les excavacions d'Empúries. Estudi de la topografia.* (Anuari, II, 1908, pàgs. 150-194).
- * A. FRICKENHAUS: *Griechische Vasen aus Emporion.* (Anuari, II, 1908, pàgs. 195-240).
- * R. CASELLES: *Les troballes escultòriques a les excavacions d'Empúries.* (Anuari, III, 1909-10, pàgs. 281-295).
- * CAZURRO: *Terra Sigillata. Los vasos aretinos y sus imitaciones galo-romanas en Ampurias.* (Anuari, III, 1909-10, pàgs. 296-360).
- * J. PUIG I CADAFAELCH: *Els temples d'Empúries.* (Anuari, IV, 1911-12, pàgines 302-322).
- * M. CAZURRO i E. GANDIA: *La estratificación de la cerámica de Ampurias y la época de sus restos.* (Anuari, V, 1913-14, pàgs. 657-668).
- * AMORÓS (J.): *D'una troballa de monedes emporitanes i la possible cronologia de les monedes d'Empúries.* (Junta de Museus, Gabinet Numismàtic de Catalunya: Sèrie A. núm. 1, Barcelona 1933).
- * AMORÓS (J.): *Les Dracmes emporitanes.* (Id. id. núm. 2, Barcelona 1933).

* AMORÓS (J.): *Les monedes emporitanes anteriors a les dracmes.* (Id. id núm. 3, Barcelona 1934).

* SCHRAMM: *Die Antike Geschütze der Saalburg* (Berlín 1918). (Estudi de la catapulta).

La * Crònica de les excavacions en la qual han collaborat al costat de PUIG I CADAFAELCH, M. CAZURRO, P. BOSCH GIMPERA i LLUÍS NICOLAU D'OLWER, es troba en els *Anuaris*, III, 1909-10, pàgs. 706-710; IV, 1911-12 pàgs. 671-676; V, 1913-14, pàgs. 102-10 de la Crònica; VI 1915-20, pàgs. 694-712, i VII, 1921-26, pàgs. 81-84. El diari de les excavacions, minuciosament redactat per EMILI GANDIA, es guarda al Museu d'Arqueologia de Barcelona.

CAZURRO (M.): *Guia de Ampurias y de la costa brava catalana* (La Escala 1913).

PLA CARGOL (J.): *Empúries i Roses* (Girona 1934).

Dels treballs anteriors a les excavacions cal citar:

JAUBERT DE PASSA: *Notice historique sur la ville et la contrée d'Empuries.* (Paris 1823).

BOTET Y SISÓ (J.): *Noticia histórica y arqueológica de la antigua ciudad de Emporion.* (Madrid 1875).

BOTET I SISÓ (J.): *Les monedes catalanes.* (Volum I, Barcelona 1908).

BOTET I SISÓ (J.): *Data en què els grecs s'establiren a Empúries i cultura dels naturals del país* (Girona 1908).

FITA (F.): *Templo de Serapis en Ampurias.* (Boletín de la Real Academia de la Historia, Volum III, 1.^{er} de 1883, pàg. 124 i següents).

REINACH (S.): *Buste en bronze découvert à Emporiae* (*Revue Archéologique*, 3.^e série vol. XXVII, 1896, p. 163-172).

D'entre els més interessants treballs sobre colonització grega a Espanya, i que, per tant, també tracten d'Emporion, citarem els següents:

* SCHULTEN: *Avienus*, Vol. I de les *Fontes Hispaniae Antiquae*. Publicades per SCHULTEN i BOSCH (Barcelona 1922).

* CARPENTER: *The Greeks in Spain* (Bryn Mawr, 1925).

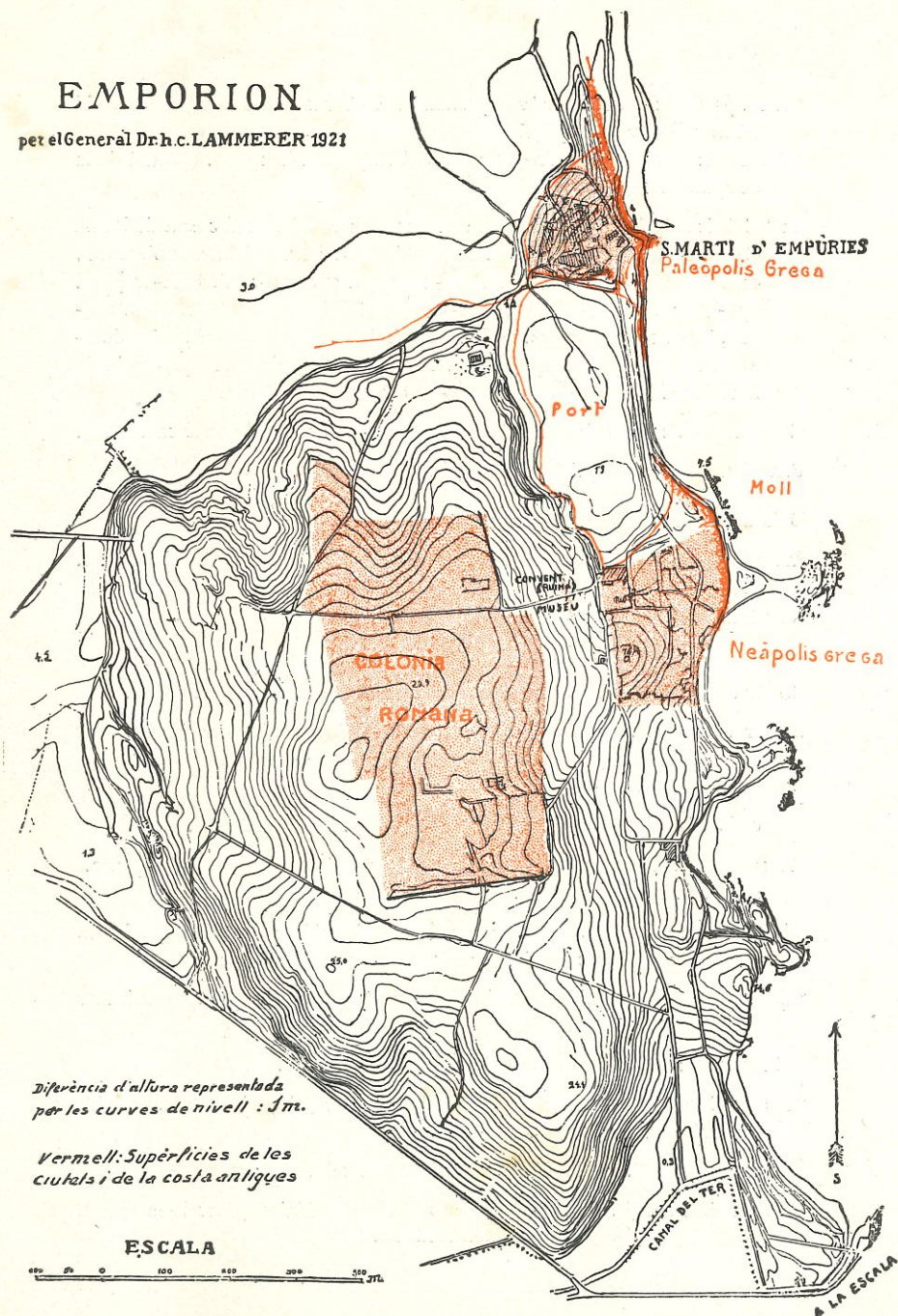
* BOSCH GIMPERA (P.): *Problemas de la colonización griega de España.* (*Revista de Occidente*, 1929, pàgs. 312-339).

BOSCH GIMPERA (P.): *Prehistòria Catalana* (Barcelona 1919).

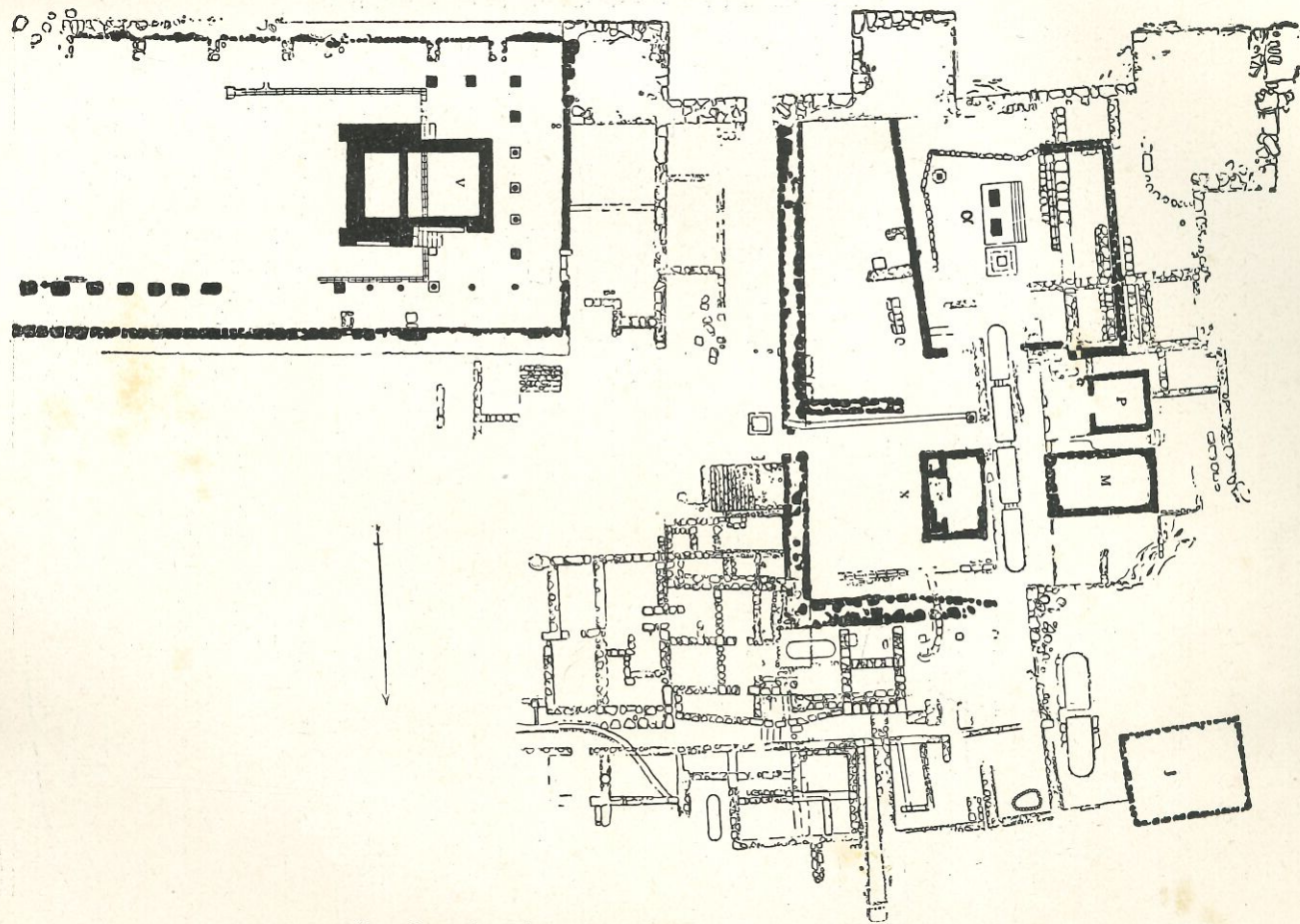
* BOSCH GIMPERA (P.): *Etnologia de la Península Ibérica* (Barcelona 1932).

EMPORION

per el General Dr. h. c. LAMMERER 1921

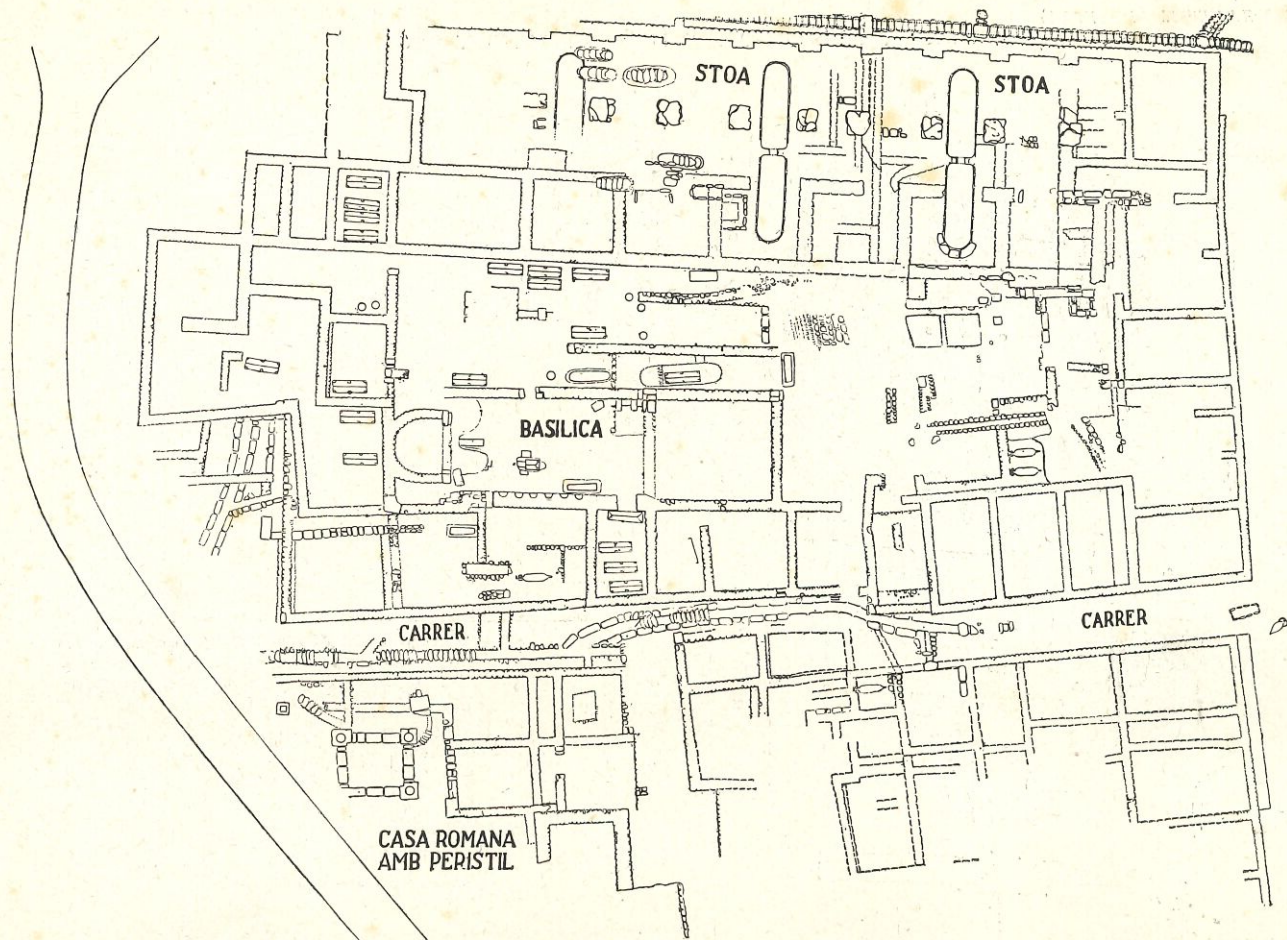


Topografia d'Emporion



Porta d'entrada, recinte sagrat i temple de Zeus Serapis de la Neàpolis

(De l'Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans)



Barri del port, entre la stoa i l'antic port, amb la Basilica cristiana

P. Ib. XI-ha

R. 5083